

PROF. DR. SAFFET KÖSE:

Müslüman ülkelerde de ekonominin dini yok!

RÖPORTAJ: AHMET YILDIZ

ARALARINDA İGİAD'ın da bulunduğu çeşitli derneklerin ortaklaşa düzenledikleri İslam İktisadi Atölyesi çalıştayının üçüncüsü, "İslam İktisadi ve Emek" başlığıyla ele alındı. Bu çalıştayda "İslam Hukukunda Emegin Yeri" başlıklı bir sunumda bulunan İzmir Katip Çelebi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Saffet Köse ile emeği, İslam hukukunda emegin yerini ve Müslüman toplumlarda emegin değerini konuştuk. Söz konusu meselede özeleştiri yapılması gereken bir konumda olduğumuz anlaşılıyor. Zaten hocamız da haklı özeleştirelerini ortaya koydu. Hem emek konusundaki yaptığı değerlendirmeler hem de konuya ilişkin ilmi açıklamaları nedeniyle kendisine teşekkürlerimi sunuyorum.

Emek nedir? Emek-insan ilişkisi nasıldır?

Emek, beden veya zihin gücünün kullanımını ifade eder. Emek ürünü bir değer, sahibinin mülküdür ve helal oluşu ancak emek sahibinin tam rızası ile mümkündür. Bu, emeği koruyan en önemli manevi zemindir. Emek, insanın alın teridir ve geçimlidir.

Emeğe bakışta modern dönem ile kadim çağlar arasında bir fark var mı? Veya bugün için Batı ile Doğu arasında emeğe bakış farklılığından söz edilebilir mi?

Kadim çağların ekonomik zihniyeti konu ile ilgili kitaplarda anlatılır ve o konulara ilgi duyanlar bu eserlere başvurabilirler. Ama biz bugünü yaşıyoruz ve bugüne dair söylememiz gereken şeyler var. Buna

göre küreselleşmenin ve uluslararası rekabetin üst düzeye çıktığı, vahşi kapitalizmin hüküm sürdüğü bir dünyayı çağdaş uygarlığın zirvesi görüp ona ulaşmanın hedef olarak belirlendiği ülkelerde Müslüman da olsa farklılığın olduğunu düşünmüyorum. Ticarete maalesef uluslararası rekabet kuralları geçerli ve bunların belirlenmesinde Müslümanlar etkili birer aktör değiller. Ana kural da 'minimum maliyet maksimum kâr'. O sebeple emek sömürsünün vahşi biçimde bugün de devam ettiğini söylemek mümkün. Şayet emeğiniz nitelikli değilse, bir başka ifadeyle vasıflı ve aranan özelliğe sahip değilseniz, kaba beden gücüne dayalı olarak çalışıyorsanız, emeğinizden çok şey beklememelisiniz. Şehveti ve parası ile sınava tabi tutulup da başarılı olmuş az insan var. Bu gerçeklik, Müslüman da olsa değişen bir olgu değil maalesef. Adam Boğaz'da arkadaşıyla yediği bir yemeğin bedeli miktarında işçisine aylık maaş veriyor ve bir de onun emeğinden sömürdüğü para ile hayır kuruluşlarına yüklü bağışta bulunup sahte itibar kazanıyor ya da sürekli umre ve hacca gidiyor! Bu mudur Müslümanlık! Petrol gibi yeraltı zenginliklerine sahip Müslüman ülkelerin hâli bir başka garip. Açlıkla mücadele eden insanlara karşı ne kadar duyarlılar bakabilirsiniz! Kanaatim şudur ki maalesef Müslüman ülkelerde de ekonominin dini yok!

İslam'ın emeğe bakışı nasıl?

Burada basitçe ifade edilebilecek bir ilke var: Başkasına yük olmamak ve çalışmak. Bu da iki şekilde olabilir: 1. Kabiliyetini geliştirip nitelikli işgücü kazanmak. 2. Beden gücünü kullanmak.

Birincisi imkân ve şartlarla ilgilidir. Bu imkânı bulanın kabiliyetini geliştirmemesi bir anlamda küfrân-ı nimet (nankörlük) olarak değerlendirilebilir. İkincisi ise sağlığı yerinde olan her bir insanın sahip olduğu imkândır. Her iki durumda da kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek üzere dürüstçe çalışan, Allah'a ve insanlara karşı görevlerini gücü nispetinde yerine getiren bir insan, Allah yolundadır ve faaliyetleri ibadet değildir ama ibadet karakteri taşır. Bu, emeğini kiraya veren açısından. İşveren açısından ise o emeğe haksızlık etmemesi esastır.

Emeğin hakkının korunması için İslam'ın öngördüğü düzenlemeler nelerdir?

Emeğin korunması için ihtiyaçlar ölçüsünde gerekli düzenlemeleri yasa organı yapar. Bu, devletin takdirine bırakılmış bir husustur. İslam sadece bunun ana ilkelerini belirlemiştir. Yasa, bu ilkeler doğrultusunda somut kurala dönüşür. Bu konuda Hz. Peygamber dört ilkeye işaret etmiştir: 1. Emekçi, işin hakkını vermelidir. 2. İşveren, emekçinin hakkını vermelidir. 3. İşveren, ücreti zamanında ödemelidir. 4. İş ve ücret baştan belirlenip emekçiye bildirilmelidir.

İşin doğasına uygun bu dört ilkenin diğer hadislerde birçok detayına yer verilmektedir. Bunların ana noktasını oluşturan manevi gerçeklik şudur: Bu ilkelerden birisinin yerine getirilmemesi kul hakkı ihlalidir. Bu ihlal, ibadetlerin kabulünden, aile huzuruna ve sosyal ilişkilere varın-

caya kadar insan üzerinde olumsuz anlamda büyük bir etkiye sahiptir. Bu, dünyadaki sonuçtur. Ahirette ise gerçek anlamda tam bir iflas hâlidir. Tersi ise dünyada olumlu tesir bırakırken ahirette de büyük ödüller kazandıracaktır.

Bir "İslam iktisadı"ndan bahsedilebilir mi? Bahsedilebilirse bunun temel parametreleri nelerdir?

Elbette bahsedilebilir. Ama bu bir kitaplık konudur. Bunun özü üst iktisat ilkeleri ile günlük ticari faaliyetlerin birbirine bağlı olduğu gerçekliğinden hareketle beş ana ilkedен söz etmek mümkündür:

.....

Boğaz'da arkadaşıyla yediği bir yemeğin bedeli miktarında işçisine aylık maaş veriyor ve bir de onun emeğinden sömürdüğü para ile hayır kuruluşlarına yüklü bağışta bulunup sahte itibar kazanıyor ya da sürekli umre ve hacca gidiyor! Bu mudur Müslümanlık!

.....

1. Çalışma alanının meşru olması. Mesela içki, kumar, domuz ticareti gibi dinin yasakladığı faaliyetlerden oluşmaması gerekir.

2. Kazanç; emek, sermaye veya sorumluluktan (damân) birisiyle elde edilmelidir. Kişi ya meşru bir işte çalıştığıyla kazanır, el emeğinin karşılığını alır. Bu ona helaldir. Damân ise bir işin riskini/sorumluluğunu üstlenmek demektir. Bunun karşılığında elde edilen kazanç helaldir. Söz gelimi belli bir ücret mukabilinde bir işi üstlenen şahıs, aynı işi daha ucuza bir başkasına yaptırabilir ve bundan

kazandığı para da kendisine helaldir. Mesela bir otomobili 100 TL'ye tamir etmek üzere anlaşma yapan bir usta, aynı işi 80 TL'ye bir başkasına verebilir. Bu, aradaki 20 TL'lik fark kendisine helaldir. Çünkü o işin riski/sorumluluğu kendisine aittir. Bir riski üstlenen onun menfaatine hak kazanır. Bu hüküm, Mecelle'de "Bir şeyin nef'i damânı mukabelesindedir" (md. 85) kaidesine dayanır. Kaidenin kaynağı da Hz. Peygamber'in hadisidir. Bu işler yapılırken olmazsa olmaz kural, dürüstlük ve karşılıklı rızayı bozan tutum ve davranışlardan sakınmaktır. Bu dini, ahlaki ve hukuki bir kuraldır. Üçüncü ilke sermaye ile ilgilidir. O da şudur:

3. Sermaye doğrudan üretime yönlendirilmelidir. Buna engel olduğu için faiz yasaklanmıştır. Müteşebbis ya bizzat kendi sermayesini işletir, üretime geçer ya da ortaklık kurar, yani sermayesini çalıştırması için birisine verir. O kişi meşru çerçevede görülen bir üretim ya da ticaretle o sermayeyi işletir. Ortaklıkta riskin, yani zararın sermayeye ait olması, kârın ise anlaşma oranında paylaşılması ana ilkedir. Sermaye sahipleri birden fazla ise zarar, sermaye oranında üstlenilir. Kâr edilememesi hâlinde çalışan emeğinin, sermaye sahibi de sermayesinin karşılığını alamamış olur. Zarar söz konusu olduğunda çalıştıran, emeğinin karşılığını alamamak suretiyle zarara katlanır. Sermaye sahibi ise sermayesinden eksilen zararı üstlenir. Her iki taraf da zarara bu şekilde ortak olurlar. Kârın net biçimde "şu miktar" gibi maktu bir meblağ şeklinde adı konulamaz; kâr, oransal olarak yani yüzdelik üzerinden belirlenir.

4. Gelirin ve varlığın bir kısmını vergi, zekât ve infak yoluyla paylaşmak. Vergi, gerekli hizmetlerin yapılabilmesi için makul ölçülere bağlı

olarak devlete tanınmış bir yetkidir. Miktar ve harcama alanını devletin kendisi belirler. Zekât, ibadettir. Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in uygulaması ile sabittir. Zekâta tabi mallar, miktarı ve sarf yerleri bizzat Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenmiştir. Tevbe sûresinin 60. ayetinde sayılan sekiz sınıf insana dağıtılır. İnfak ise zorunlu vergi ve zekât dışında miktar ve harcama kalemleri imkân sahibi mü'minlere bırakılmış bir ibadettir.

5. Üretim-tüketim sürecinde ekonominin işleyişine suni müdahaleler yapılmamalı, arz-talep dengesi doğrultusunda piyasa kendi doğal işleyişini sürdürmelidir. Dengenin bozulduğu hâllerde ekonomiyi yeniden doğal rayına oturtacak müdahaleler yapılmalıdır.

İslâm ekonomisinde ne tür ortaklıklar var? Bunları kısaca açıklayabilir misiniz?

Klasik dönem uleması bazı ortaklık tipleri belirlemişlerdir. Bunlar nihai ortaklık şekilleri değildir. Belirlenen ilkeler doğrultusunda yeni ortaklık tipleri geliştirilebilir.

Klasik ortaklıklarla ilgili olarak şunlar zikredilebilir:

A'mâl (Ebdân) Ortaklığı: İki ve daha fazla kişinin kurduğu iş gücü ortaklığı. Ortak bir berber dükkânı açmak gibi.

Emvâl şirketi: İki ve daha fazla kişinin sermayelerini bir araya getirerek kurdukları ortaklık.

Istisnâ': Belli bir bedel karşılığında bir sanatkâra ve zanaatkâra bir eseri imal etmesi için sipariş verme esasına dayanan akit. Hem iş hem de hammaddeyi sanatkâra ya da zanaatkâra aittir.

İnân şirketi: Taraflar arasında sermaye miktarı, kâr-zarar ve tasarruf ehliyet konularında eşitlik şartının bulunmadığı ortaklık.

Mudârebe: Emek-sermaye ortaklığı.

Müsâkât: Meyve ağaçları veya

.....
Batı'daki sınıfsal yapının bozduğu ilişkiler, modern dünyada hakperest bir zihniyet inşa etmiş ve dengeleri altüst etmiştir. İslam toplumlarında ise sınıfsal bir yapıdan söz edilemez. Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü ilişkiler ağının temel dinamiği hakperestlik değil hakşinaslıktır.
.....

bağ-bahçe bir taraftan, bakımı diğer taraftan olmak üzere meyve ve sebzeler üzerinden kurulan ortaklık.

Müzâra'a: Ziraat ortaklığı.

Vücûh şirketi: Ticari itibara dayalı ortaklık. İki veya daha fazla kimsenin sermayeleri olmadığı hâlde itibarlarına dayanarak veresiye mal alıp satmaları ve aralarındaki kârı paylaşmaları esasına dayalı ortaklık.

Bu ortaklıklar sadece örnek kabilinden zikredilmiştir. Bunlar, fukahânın kendi döneminin şartları çerçevesinde öngördükleri basit ortaklıklardan ibarettir ve bugün belirlenmiş ilkeler doğrultusunda yeni şirket tiplerine ihtiyaç vardır.

Peki, İslâm ekonomisinde işçinin, emeğin çalışma biçimi nedir?

Emek sermaye buluşmasının diğer bir şekli işçi-işveren buluşmasıdır. İşçi, belli bir işi ücret karşılığında yapan, bir anlamda emeğini satan kişi demektir. Emek sahibi olan işçi iki kısımda ele alınmıştır:

1. Ecîr-i hâss, çocuk bakıcısı gibi özel işçi anlamına gelir ve belli bir müddette belli bir iş için çalıştırılmak üzere tutulup gücünden yararlanan kişidir. Emeğini, yalnız tutan kişiye tahsis etmiştir. Belirlenen yer ve zamanda bulunduğu işçi olarak tutan çalıştırsın veya çalıştırmasın ücrete hak kazanır. İş sürekli olabileceği gibi belli bir iş ile de sınırlı olabilir. Birincisi aylıklı, ikincisi yevmiyeli işçidir. Her ikisi de ülkemizde uygulanmaktadır.

2. Ecîr-i müşterek ise avukat, ta-

bip, mühendis, terzi, hamal, ayakkabı tamircisi gibi ücret mukabilinde herkese iş yapan meslek erbabıdır. Akit iş üzerine yapılmaktadır. İş yaptığında ücrete hak kazanır.

Emeğin hakkının korunmasında grev bir araç olarak kullanılabilir mi? İslam'ın greve bakışı nasıl?

Grev ve lokavt hakkı Batılı sınıfsal toplumlarda ortaya çıkmış bir uygulamadır. Sınıfsal yapıda ezenler-ezilenler ilişkisi vardır ve ezilenler yaptığı mücadele ile birtakım haklar elde etmişler, bunu korumak için de kurumsal yapılar inşa etmişlerdir. İşveren karşısında ezilen işçi sınıfı, ezen işverenden kazandığı hakları korumak için sendikalar oluşturmuş ve hakkını almak ya da korumak için de grevi bir baskı aracı olarak kazanmıştır. İşveren de işçi gücü karşısında kendisini korumak için lokavt hakkı elde etmiştir. Grev-lokavt hakkında da görüldüğü gibi Batı'daki bu sınıfsal yapının bozduğu ilişkiler, modern dünyada hakperest bir zihniyet inşa etmiş ve dengeleri altüst etmiştir.

İslam toplumlarında ise sınıfsal bir yapıdan söz edilemez. Bütün insanlar Adem ve Havva'nın çocukları olarak aynı ontolojik düzlemde buluşmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü ilişkiler ağının temel dinamiği hakperestlik değil hakşinaslıktır. Müslüman toplumlarda olması gereken, veren el olmaktır. Batı toplumunda ise alan el olmak merkeze alınmıştır. İslam'ın yön verdiği toplumlarda işçi-işveren ilişkilerinde belirleyici olan başta yapılan akittir. Her iki taraf da bu doğrultuda yükümlülüklerini yerine getirirler, ihtilaf durumunda sulh veya hakem ya da mahkeme yoluyla uyuşmazlıklarını çözerler.

Emek ücretinin asgari tutarı olarak belirlenen 'asgari ücret'

uygulanmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Asgari ücreti hem İslami açıdan hem de sosyal açıdan değerlendirir misiniz?

Arz-talep dengesine göre piyasa kendi doğal şartlarını oluşturur. Bu sadece üretim-tüketim açısından değil ücret politikalarında da belirleyici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu alana suni müdahaleler dengeleri bozar. Ancak toplumsal hayatta devletin haksızlıkları önleme gibi asli bir görevi vardır ve bu açıdan bir ücret politikası belirleme yetkisine sahiptir, hatta hak ihlallerinin ortaya çıkabileceği durumlarda sorumluluk sahibidir. Özellikle kapitalizmin "minimum maliyet maksimum kâr"

değerlendiriyorsunuz? Rekabetçi piyasa ekonomisi çerçevesinde uygulanabilirliği hangi düzeyde?

İnsani ücreti, asgari ücretin üzerinde ve emeğini satan işçinin geçinebileceği, belli ölçüde kendisine refah sağlayacağı bir miktar olarak algılıyorum. Buna ne kadar yaklaşırsa haksızlıklar o kadar önlenmiş olur. Bu da ekonominin kendi tabii işleyişiyle ortaya çıkacak bir husustur. Bunu ekonomistler belirlemelidir.

Emeğin hakkının verilmesi kadar bir başka önemli sorun da emeğin atıl bırakılarak emek sahibinin geçim imkânından yoksun bırakılmasıdır. Yani işsizlik meselesi... Talepte bu-

.....

Maalesef, Müslüman da olsa iş âlemi kapitalizmin etkisi altında bulunuyor. Birçoğuna sorsanız verginin yüksekliğinden, rekabet şartlarının zorluğundan, maliyetlerin artmasından şikâyet edebilir. Bunlar doğru da olabilir. Ama bunlar, hedeflenen kazanç miktarından taviz vermemek için birtakım haksızlıkların meşruiyet zemini olarak kullanılmamalıdır.

.....

anlayışının hâkim olduğu günümüzde bu elzemdir. Böyle bir tasarruf, "Ra-iyye yani teba üzerine tasarruf maslahata menuttur" (Mecelle, md. 58) kaidesinin bir gereğidir. Asgari ücret, mutlaka emekçinin standardına göre geçinebileceği bir miktarda olmalıdır.

İşveren, işçinin alın terinin karşılığını öderken, yani ücreti belirlerken işin ağır ya da hafif oluşu, hayati riskler, işçinin sağladığı katma değer, ülkenin ve çalışanın hayat standartları, geçim şartları, çalışanlar arasında adalet, göz önünde bulundurularak makul bir ücreti takdir etmeli, bunu da olağanüstü bir durum olmadıkça zamanında ödemelidir.

İnsani ücret kavramını nasıl de-

lunan herkese iş sunmak, kamunun bir yükümlülüğü olarak değerlendirilebilir mi?

Bazı alanlar vardır ki özellikle günümüzde rekabetçi ekonominin insafına terk edilemez. Çeşitli ülkeler belirledikleri stratejiler doğrultusunda bu hizmet alanlarını ya üstlenmekte ya da teşvik etmektedir. Bunlar zamanın ve zeminin ihtiyaçlarına göre gözden geçirilebilir.

Türkiye'de çalışanlar, emeklerinin hakkını alabiliyorlar mı? Emeklerinin karşılığı olan insani bir yaşam standardına kavuşabiliyorlar mı?

Hem kamuda hem de özel sektörde bazı iyileştirmeler yapılırsa da

ücret dengesizliklerinin yanında yetersizliklerinin de bulunduğunu söyleyebilirim. Bunu, yaşayan herkes az çok görüyor.

İslami hassasiyete sahip işletmelerdeki emeğin durumu, diğer işletmelerden hiç de farklı değil. Hatta büyük ve uluslararası sermayeye sahip şirketlerde emeğe daha çok değer verildiği bile söylenebilir. Bunu neye bağlıyorsunuz?

Çok iyi, hayırsever, işçisini kendisinin yerine koyup onu düşünebilen iş adamlarımız var. Ancak bunların sayısı biraz azaldı gibi geliyor bana. Özellikle emek sömürüsünün arttığını görüyorum. Bunu da helal kazanç bilinci ve kul hakkı duyarlılığının zayıflamasına bağlıyorum. En önemli hususun da bereket kavramının devre dışı kalması, bu kültürün unutulması olduğunu düşünüyorum. Bereket, maddi anlamda yeterlilik ve bolluğun bunda görülmesi, nimetin kesilmemesi; manevi anlamda da nimetin verdiği mutluluktur. Maalesef, Müslüman da olsa iş âlemi kapitalizmin etkisi altında bulunuyor. Birçoğuna sorsanız verginin yüksekliğinden, rekabet şartlarının zorluğundan, maliyetlerin artmasından şikâyet edebilir. Bunlar doğru da olabilir. Ama bunlar, hedeflenen kazanç miktarından taviz vermemek için birtakım haksızlıkların meşruiyet zemini olarak kullanılmamalıdır. Para kazanmak çok önemlidir ama insanların gönlünü kazanmak ondan daha önemlidir. Bu, malına hükmedebilen zenginin tutumudur. Malın kendisine hükmettiği zengin bunu yapamaz. Bugün hangisi ne kadar var? Karar okuyucunun...

Hocam, bize zaman ayırdığınız için teşekkür ederim.

Ben teşekkür ederim, bana bu imkânı verdiğiniz için.

